

УДК 316(091)

КОНЦЕПТ GEMEINSCHAFT І GESELLSCHAFT Ф. ТЬОНІСА В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЧНІЙ ДУМЦІ

Ляшук Людмила Леонидівна – здобувач кафедри соціології Інституту соціальних наук Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті аналізуються основні підходи до витлумачення такими українськими соціологами, як С. Дністрянський, О. Бочковський та В. Старосольський концепту Ф. Тьоніса Gemeinschaft і Gesellschaft. Виявлено спільність і відмінність у поглядах німецького соціолога та українських дослідників на відповідні цьому концепту феномени.

В статті аналізуються основні підходи к інтерпретації такими українськими соціологами, як С. Дністрянський, О. Бочковський і В. Старосольський концепта Ф. Тьоніса Gemeinschaft і Gesellschaft. Виявлені общність и отличия во взглядах немецкого социолога и украинских исследователей на соответствующие этому концепту феномены.

In the article the basic going is analysed near interpretation of F.Tenisa's concept Gemeinschaft and Gesellschaft by Ukrainian sociologists. There were find out similarity and difference in the looks of the German sociologist and Ukrainian researchers.

Ключові слова: воля, держава, народ, нація, розум, спільнота, суспільство.

Використання концепту *Gemeinschaft і Gesellschaft* (спільнота та суспільство) Ф. Тьоніса в українській соціологічній думці не було однозначним, його зміст залежав від характеру наукових зацікавлень того чи того автора, його парадигмальних настанов, а то й соціально-політичної орієнтації. А тому і зміст цього поняття не завжди збігається з тим, що у нього вкладав німецький вчений. Зрештою, коли йдеться про інтерпретацію цієї дихотомії, то завжди треба мати на увазі соціально-культурну ситуацію тодішньої України, яка, можливо для стороннього ока є незримою, проте глибинно впливала на соціальні студії вчених.

В цілому ж можна виокремити ту провідну думку, яка єднала всіх українських соціологів і брала початок у творчості Ф. Тьоніса, – це концептуалізація історії соціального життя, яка поділяла останнє на "колишні" часи і сучасність, осмислення поведінки соціального суб'єкта в залежності від таких чинників, як воля і розум, розрізнення форм солідарності і виокремлення їх критеріїв тощо. Але залежно від наведених вище умов ця думка по-різному була реалізована в Україні. Можна виокремити такі три основні підходи, в яких концепт *Gemeinschaft і Gesellschaft* посідає вагомє місце: теорія соціальних зв'язків С. Дністрянського, теорія нації О. Бочковського і В. Старосольського, теорія історичного процесу М. Грушевського.

Метою цієї статті є аналіз концепцій С. Дністрянського, В. Старосольського і О. Бочковського через призму концепту *Gemeinschaft і Gesellschaft*.

Задля вияснення позицій цих дослідників перш за все коротко зупинимося на вченні Ф. Тьоніса. Німецького мислителя вважають представником психологічного напрямку, який теоретично провів детальний аналіз *Gemeinschaft і Gesellschaft* з наявними в них позитивними стосунками. Диференціація між цими поняттями відбувається тільки за наявності в них певного типу волі, що характерна для людського об'єднання. Головна увага автора прикута до позитивних стосунків між членами таких об'єднань. „Самі ці стосунки, а відтак, і це об'єднання, розуміються чи то як реальне й органічне життя – це є сутністю спільноти [*Gemeinschaft*], - чи то як ідеальне і механічне утворення – це є поняттям суспільства [*Gesellschaft*]” [1, с.17]. Отож, *спільнота* постає як сукупність рутинних, близьких по своїй суті зв'язків, а суспільство розуміється як публічність, світ. Проміжної ланки між спільнотою та суспільством не існує, оскільки ці об'єднання не мають нічого спільного між собою і ґрунтуються на різних типах зв'язків. *Спільноті* притаманна спільність крові, духу і її постання припадає на період, коли народжувались такі утворення, як плем'я, клан, народ. Тому *спільнота* відноситься до минулого, оскільки їй притаманна сутнісна воля. Остання, твердить Ф. Тьоніс, „становить еквівалент людського тіла, тобто принцип єдності життя...” [1, с.93]. Бачимо, що *спільнота* розуміється як живий організм, оскільки мислення, посилаючи імпульси до відповідних частин тіла, спонукає виконувати той чи інший вид діяльності. Згідно з цим, відбувається розподіл обов'язків між чоловіком та жінкою з метою задоволення

потреб, де „...захист цінностей випадає на долю жінки, а оборона від ворога – на долю чоловіка...” [1, с.25]. Така диференціація, згідно тьонісівської теорії, несе в собі розподіл відносно авторитету, основним показником якого є достойність віку, сили та мудрості.

У цьому річищі знайшло своє тлумачення і поняття „народ”, який є справжнім суб’єктом спільноти. Він (народ) порівнюється із жінками, для яких життя родини ґрунтується на сусідських та дружніх відносинах. У такому оточенні освічені люди перебувати не можуть, оскільки, відокремившись від спільноти, влаштовують своє життя на власний розсуд: „...сутнісна (реальна, природна) воля притаманна спільноті, а виборча (ідеальна, створена) – суспільству” [1, с.93-96].

Процес задоволення будь-яких потреб усіх членів спільноти спричиняє виникнення культурної традиції – норм, звичаїв, що присутні в сільській місцевості, а міська культура характерна тільки для штучно створеного об’єднання.

Ф. Тьоніс відстоював позицію виродження спільноти, оскільки поступовий розвиток останньої веде до утворення суспільства, тобто „переростання” в нове механічне утворення. Отже, суспільство [*Gesellschaft*] є наслідком виборчої волі, адже свідоме мислення і „чистий” розум є головними чинниками цього розвитку. Такий тип волі можна збагнути тільки через саме майбутнє, до якого він належить. Обставиною, що передує діяльності, є виборча воля, а *Gesellschaft*, певною мірою, ототожнюється з механізмом. Людське суспільство розуміється як просте співіснування незалежних одна від одної осіб. Хоча помітним є існування певного роду зв’язків між членами суспільства, проте, ці зв’язки наявні лише зовні, оскільки виникають лише при задоволенні певного виду потреб.

А тепер звернемося до викладення деяких положень теоретичних доробок зазначених вище українських учених. Почнемо з С. Дністрянського (1870–1935) – видатного представника української школи соціології права, який у своїх дослідженнях керувався генетично-історичним методом, в межах якого створив власну концепцію соціальних зв’язків. Останні, на його думку, виникають з необхідності задоволення людьми своїх потреб і постають як соціальні утворення, у яких за допомогою норм зберігається соціальний порядок. На ранніх етапах суспільного розвитку ці потреби мали переважно економічний характер, згодом вони набували ваги потреби політичного, інтелектуального та іншого гатунку. „Кожний з тих зв’язків, – наголошує вчений, – провадить питоме жите та витворює певну питому сферу, в котрій існують особні норми. Тоді норми повстають на соціально-економічному ґрунті дорогою звичаю” [2, с.64-93].

Історично соціальні зв’язки розвивалися від найпростіших – родини – до найскладніших, якими є народ і держава. Соціальними зв’язками є також церква, покоління, суспільні класи і стани тощо. І саме розглядаючи державу як найскладнішу форму соціального зв’язку, С. Дністрянський звертається до понять *спільність* і *спільнота*, даючи їм оригінальне тлумачення. Поняття „спільність” вчений вживає як протиположність поняттю „єдності”, яким користувався Сандер для означення вищої „сполуки” різноманітних суспільних відносин у державі. Український учений виходив з того положення, що реальна дійсність не може збагачувати єдності там, де є різноманітність, а тому те, „що бачимо в суспільному, в державному житті, се не єдність, а спільність”. А тому необхідно шукати „реальної основи сеї спільності. Нема сумніву, що сю спільність представляють „спільноти”” [3, с.57-58].

Приглянемося до цієї думки. Держава, твердить С. Дністрянський, є спільнотою найвищого ступеня, яка на своїй території здійснює верховний нагляд над соціальними зв’язками нижчого рівня, зберігаючи їх автономію. Але, дбаючи про спільні інтереси різних суспільних зв’язків, а також про інтереси існування та розвитку держави, остання у цій сфері забезпечує собі зверхність і підтримує його фізичним примусом. Таким чином, держава відіграє першорядну роль у забезпеченні спільності як у суспільному житті в цілому, так і власне у державному. Користуючись сучасною термінологією, можна сказати так: держава є головним чинником у досягненні *спільності* суспільства як національно-державного утворення. Зауважимо, що у своїх працях С. Дністрянський веде мову переважно про сучасне правове суспільство. З наведеного можемо виміркувати таке: *спільність* – це суспільство (стан суспільства), у якому різні соціальні спільноти досягають між собою консенсусу і визнають чинність держави у відстоюванні їх спільних справ, як і її право на власне убезпечення і розвій. *Спільнота* – це соціальне утворення, яке ґрунтується на певних нормах, має власні інтереси, власну ціль і засоби для її досягнення. Спільноти можуть виробляти і правові норми (наприклад, церковне право), але вони не можуть продукувати формальні закони, хоча саме на основі життя таких спільнот останні і виникають. Саме тому, що кожна зі спільнот живе своїм питомим життям, то як окрема одиниця вона не здатна виступити в якості одноосібного лідера у досягненні спільності. І тільки держава, яка враховує спільні

інтереси різних спільнот, встановлює закони, які боронить фізичним примусом, здатна досягати спільноті. Тобто, спільноти і держава володіють різним ступенем усупільненості, солідарності. Якщо ми видозмінимо і припасуємо сюди термінологію Ф. Тьоніса, то можемо сказати, що спільність – це вираз загальної, сутнісної волі, тоді як спільнота – це вираз окремої волі.

Отже, за С. Дністрянським, життя людей протікає у формі соціальних зв'язків, які виступають у двох видах: спільноті і її найскладнішої форми – державі, які в соціологічному аспекті становлять два типи солідарності. Спільнота і в додержавний період, і в період державного устрою згуртовує людей в межах свого утворення і не виходить за рамки своєї сфери, а держава як найскладніша форма спільноти за допомогою формального права солідаризує людей на рівні суспільства, яке і постає як спільність. Тому *спільнота* у С. Дністрянського – це *Gemeinschaft*, а спільність – *Gesellschaft*, основним критерієм вододілу якого є наявність/відсутність формального права.

З'ясуємо, як зазначений концепт Ф. Тьоніса актуалізується в роботах ще одного відомого українського дослідника – В. Старосольського. Чітко усвідомлюючи національне питання тогочасної України, В. Старосольський стає одним із перших, хто намагається виявити першооснову творення української нації. Автор „Теорія нації” з позиції універсалізму здійснює аналіз *Gemeinschaft* і *Gesellschaft* по відношенню до вітчизняного соціуму. Поняття тьонісівської термінології *Gemeinschaft* (спільнота) у В. Старосольського носить автентичний характер, а поняття *Gesellschaft* є характерною рисою спілки. Учений зазначає, що „будь-яке людське утворення, як спільнота, так і спілка носить характер суспільства, бо виступає як цілість, а не лише проста сума охоплених ним одиниць” [4, с.31].

Особливої ваги В. Старосольський надавав вольовим інстинктам індивіда. Воля окремих одиниць соціальної групи давала змогу розцінювати останню як волю групи в цілому. Таким чином, воля одиниць є одиничним джерелом волі суспільства. Диференціацію між формами людських утворень український соціолог здійснював через наявність у них стихійної або свідомої волі. З логіки та тверджень В. Старосольського випливає той факт, що стихійна воля притаманна спільноті, адже вона не має цілі, а лише напрям. Інша воля – свідомо – характеризує спілку. За допомогою свідомого мислення індивіди об'єднуються в групи для досягнення поставлених перед усією групою цілей. „Кожде суспільство, - зауважує вчений, - носить в собі чинники як спільноти, так і спілки і тільки наближається до одної чи другої, в міру того, які елементи в ньому переважають” [4, с.37]. Така теза є протилежною тьонісівській теорії „виродження спільнот”, адже поштовхом до народження спільнот у моменти загостреної боротьби є суспільні класи як компоненти спілки, а не спільноти.

Викладаючи своє розуміння нації, В. Старосольський вважає її формою спільноти, адже завжди мова йде про національну спільноту, а не про спілку. Ще одним істотним доказом приналежності нації до спільноти є „стихийна”, а не „свідомо” воля [4, с.38], адже відомо, що жодна концепція не підтвердила творення нації із доцільного людського думання. Коли постало питання держави, то питання про ціль нації стало недоречним. Ще одним доказом розуміння нації як спільноти є приклад вживання поняття „організм”. Аналізуючи наукову літературу, вчений прийшов до висновку, що цей термін протиставляється поняттю „механізм” і підкреслює стихійність свого виникнення, а не створений механічний характер. Отже, націю можна назвати організмом, бо риси організму характерні тільки спільноті, а не спілці.

У річищі сказаного В. Старосольський розглядає питання про виникнення нації. За його словами, поняття „нація се власне – потенціально – сей загальний, нероз'єднаний внутрішніми противенствами абсолютно демократичний центр. Воно се додумана до кінця демократія” [4, с.106]. Суть нації як найширшої із спільнот полягає у власній державі. Спроба нації опанувати державою призводить до її перетворення в спільноту, навіть незважаючи на той факт, що за своєю суттю нація є суспільством. Націоналізація держави поклала на себе відповідальність за представлення інтересів як держави, так і нації в цілому. Певна річ, що держава є кінцевою ланкою творення свідомої волі, оскільки виникає на ґрунті політичної боротьби в спілці, і тому не варто навіть припускати думки, що це не так. Як результат, уся влада переходить до „рук” тільки однієї особи, інтереси якої не відповідають інтересам людських мас. І якщо нація відстоює інтереси всього народу, то держава відстоює інтереси однієї особи - власника. За словами В. Старосольського, „питання про те, якою має бути держава, є все писаним на друге місце питанням про те, чиєю вона має бути” [4, с.107].

Своє тлумачення концепту *Gemeinschaft* і *Gesellschaft* запропонував О. Бочковський, який вважав, що суспільство можна вивчити, провівши детальне вивчення головного його предмета – народу та нації. Процес етногенези тривав до Великої французької революції. Його головним підсумком є утворення

народу як „етнографічної сировини”, характерною ознакою якого є соціальний атомізм. З ХІХ ст. починається процес націогенезу. Тобто перетворення народу як „етнографічної сировини” у новітню націю [5, с.45-58].

Нація – це суспільно-історична спільнота, найістотнішою ознакою якої є національна свідомість. О. Бочковський поділяв думку М. Вебера, що нація як спільнота ґрунтується на почуванні суспільних зв'язків, рівнозначним відповідником якої буває держава. А тому в прагненні нації до утворення своєї держави вітчизняний соціолог вбачав власне вольовий момент у житті нації, що є найактивнішим двигуном націогенезу. Однак О. Бочковський застерігав, що було б помилково виключати розум взагалі з націогенезу. Навпаки, раціональний аналіз національного розвитку взаємин є необхідним і бажаним, бо лише на цьому ґрунті можна успішно розв'язувати складні національні питання [6, с. 8-11].

Отже, на думку О. Бочковського, нація є спільнотою, тоді як спілка постає у формі утворень, які ґрунтуються на формальних основах (статuti, положення тощо) і у функціонуванні яких велику роль відіграє розум.

Наведене вище дає підстави зробити висновок, що українські соціологи з позицій концепту *Gemeinschaft* і *Gesellschaft* намагалися осмислити злочоденні для тогочасної України питання: постання нації і національної держави. При цьому концепції вітчизняних дослід формувалися шляхом критичного переосмислення західних теорій.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / Пер. з нім.-К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 262 с.; 2. Дністрянський С. Погляд на теорії права і держави. – Л., 1925. – 325 с.; 3. Дністрянський С. Звичаєве право та соціальні зв'язки // Часопис правничий і економічний. – Л., 1902. – Т. 4-5. – С. 67-98; 4. Старосольський В. Й. Теорія нації / Передм. І.О. Кресіної. – Нью-Йорк; Київ: Наук. т-во ім. Т. Шевченка: Вища шк., 1998. – XL. – 157 с.; 5. Бочковський О. Народження нації. – Л., 1939. – 67 с.; 6. Кондратик Л. Й. Історія соціології в іменах. – Луцьк: Видавництво ВДУ, 1996. – 108 с.

© Л. Л. Ляшук, 2009